

Sofies grønne skifte- episode 7

Tekstversjon av podkasten Sofies grønne skifte, episode 7: Arealkonflikt: Miljøkamp fra Fosen til Chile

Med programleder Sofie Frøysaa og professor i statsvitenskap Benedicte Bull

[Intromusikk]

[Sofie] På tide å heve blikket her, kjenner jeg. Det grønne skiftet krever store arealer og knappe ressurser. Ofte er det noen andre som allerede bruker disse arealene, og da kan det fort bli konflikt. I vinter okkuperte tusenvis av aktivister, med og uten kofte, foran departementene i Oslo sentrum mot vindkraftanlegget på Fosen og statens brudd på urfolksrettigheter. Omtrent samtidig ble urfolksaktivister møtt med skudd fra lokalt politi ved Statkrafts vannkraftanlegg i Chile. Anlegget ligger ved elven hvor mapuche-folket lever. Hvordan får vi til et grønt skifte som også er rettfærdig for mennesker, enten det er på Fosen eller i Chile? Heldigvis finnes det noen som kan mye om dette. Nå skal jeg snakke med Benedicte Bull, professor ved Senter for Utvikling og Miljø ved Universitetet i Oslo.

[Sofie] Først av alt Benedicte, gjelder dette bare meg, eller er vi faktisk litt selvopptatte her på berget?

[Benedicte] Jeg tror egentlig det gjelder de fleste av oss. Vi er veldig selvopptatte her på berget. Så tror jeg kanskje folk andre steder i verden også er ganske selvopptatte. Men jeg synes jo hele klimadebatten her hjemme er utrolig navlebeskuende. Det dreier seg om hva vi skal gjøre og konsekvenser eventuelt for vår natur, ikke det fotavtrykket vi har rundt omkring i hele verden.

[Sofie] Hvorfor tror du det er sånn?

[Benedicte] Det er vel ganske naturlig å være opptatt av det som er nærest. Også opplever jeg litt at for mange så er det å tenke på miljøet i seg selv en stor bøyg. Og når de har begynt å tenke på klima, da må jo alt være bra. Da må vi jo på en måte ha oppnådd noe hvis vi gjør noe som er å redusere klimautslipp. Også tenker vi ikke på alle de andre utfordringene som ligger rundt det.

[Sofie] Hva er det Fosen saken har lært oss?

[Benedicte] Jeg tror Fosen saken for mange har vært en vekker. Fordi, som jeg sa, det med klima, gjør vi noe, skaper vi fornybar energi, det må jo bare være bra. Også skjønner vi at det også skaper masse konflikter. Vi har jo sett det i forhold til vindkraft. Vindkraftutbygging i mange steder som har skapt masse konflikter. Også har vi kanskje ikke helt skjønt hvor omfattende urfolksrettigheter er. Også har vi i lovverket vårt allerede for lenge siden. Også har det kanskje også vært en vekker for noen. Nei, det går faktisk ikke an bare å late som dette går bort av seg selv. For det er jo det vi egentlig har gjort.

[Sofie] Benedicte har blant annet forsket på samfunnsendringer i Latin-Amerika. Jeg spør hvordan det grønne skiftet ser ut der.

[Benedicte] Det er faktisk ganske mye som går sånn tålelig bra i Latin-Amerika når det gjelder det grønne skiftet, de er foran oss. Når det gjelder, eller foran verdensgjennomsnittet, når det gjelder bruk av fornybar energi, hovedsakelig vannkraft, også litt sol og vind. Og det er en bevissthet blant folk om klimaendringene. Og det er jo kanskje fordi de alle på størst grad er ofre for klimaendringer.

Med hyppige flommer og ekstremvær. Tørke, Chile, har hatt tørke siden 2007, og er i ferd med å gå tom for vann. Mens andre steder er det flom og orkaner som er det store problemet. Så det er en del ting som skjer som er bra. Men så er det jo det at når det gjelder det grønne skiftet, så har Latin-Amerika en sær posisjon, fordi Amazonas er der. Og Amazonas er 60 prosent av verdens regnskoger, og hva som skjer i Amazonas har konsekvenser for oss alle. Og så har Latin-Amerika veldig mange av de ressursene som hele verden trenger for det grønne skiftet.

[Sofie] Hvilke ressurser da?

[Benedicte] De har mellom 60 og 70 prosent av litiumreservene som vi trenger til å produsere batterier. Så dette går også inn i en geopolitisk situasjon der vi ønsker å knytte til oss land som kan hjelpe oss med det grønne skiftet. De har 70 prosent av verdens kobber, som også er viktig, i bygging av vindmøller og alt mulig annet slags infrastruktur. Og så er det jo også det at de trenger kapital til å utvikle sin egen fornybare kraft. Og det har de fleste av de landene ikke selv. De får utenlandsinvesteringer. De kommer i veldig stor grad fra enten Kina eller Europa. De kinesiske investeringene, særlig i Brasil, er de største kinesiske investeringene utenfor Asia. Og det gjør også at alt dette her, det får veldig store politiske dimensjoner i mange av tilfellene. Og så har du også det der som vi har i Norge, at veldig store deler av, i hvert fall mange land i Latin-Amerika, er urfolksterritorier. Og derfor så skaper jo både utbyggingene av kraft og utgravningene av de mineralene som vi trenger til vårt grønne skifte, store konflikter.

[Sofie] Ja, og det er jo akkurat det at vi har behov for både arealer og mineraler. Hvorfor blir det så mye konflikter knyttet til det grønne skiftet?

[Benedicte] Det er lett å forklare, egentlig. For det første så er det jo konflikter i forhold til det at vi må omstille oss. At noen kommer til å miste jobben, noen må gjøre noe helt annet, noen kommer til å tape noen penger. Men det grønne skiftet krever arealer, det krever knappe ressurser, og det skaper jo konflikter egentlig uansett hvor i verden det skjer. Fordi arealene har vært brukt til noe annet før. Ofte så kan, når man ser på et kart eller ser innover viddene, så ser det ut som her har du endeløst med plass. Men det er faktisk noen som bruker det, og naturen bruker det også. Og så i Latin-Amerika, mange steder, så er det områder hvor staten ikke er helt til stede, hvor det ikke er etablert gode rettigheter til jorda. Du har kanskje væpnede grupper som kontrollerer områdene og ikke stater. Store internasjonale selskaper leier seg private sikkerhetselskaper eller leier politiet for å passe på sine installasjoner, uten at det er noe ordentlig rettsapparat rundt. Og det skaper jo konflikter egentlig uansett. Der er det ikke noe spesielt med om selskapet produserer vannkraft, eller om de pumper opp olje i jungelen. Så er det ikke særlig store forskjell, men de opererer i områder med svake institusjoner, og da blir konflikten ofte også veldig voldelig. Derfor er jo Latin-Amerika det sted i verden hvor flest miljøvernaktivister blir drept.

[Sofie] Er det mulig å finne gode løsninger med ofte så veldig motstridende interesser?

[Benedicte] Ja, det er mulig. Vi kommer til å finne en løsning på Fosen-saken, før eller senere. Men der det er veldig vanskelig, er jo når det er lang historie overtramp og noen er blitt dominert og holdt nede, sånn som det er... Vi har jo også en historie med samisk kultur som er blitt undertrykt, men den er jo enda mer voldelig i et land som Chile som ble nevnt, hvor mapuche i Sør-Chile var et nomadisk folk som spanjolene aldri klarte å legge under seg. Men de er blitt fordrevet og undertrykt gjennom 500 år, og det er så mye historie av mistillit til den chilenske staten at uansett hvor gode løsninger man nå prøver å komme med, så vil det være mange som er imot, fordi de ikke har noen grunn til å stole på staten, og de har kanskje en familiehistorie med slekt som har mistet gård og grunn, som er blitt drept. Så det er så mange andre dimensjoner i dette her, enn akkurat det som har

med bruk av kanskje den ene elva å gjøre. Og derfor, for eksempel den saken som nå var oppe ... Vi hadde besøk av en gruppe mapuche-ledere i Norge, eller en leder og en gruppe mapucher, og de protesterte mot Statskraftutbyggingen i Sør-Chile. Den utbyggingen er egentlig ganske minimal, og det er veldig mange urfolk i området som ikke synes den gjør noe i det hele tatt. Den kommer ikke til å ødelegge en elv, det er mye, mye mindre. Det kan ikke sammenlignes med Alta-utbyggingen, for eksempel. Men så er det noen som føler at det blir tatt stadig litt vekk fra dem, og det går inn i en lang historie med undertrykking og manglende tillit til institusjoner, og til den chilenske staten, og selvfølgelig til internasjonale selskaper som Statkraft, som staten har vært med på å bringe inn. Så jeg tenker, altså jeg synes kanskje det som har druknet litt i debatten om det grønne skiftet, det er hvordan å styrke institusjoner. Hvis man ikke har stater og rettsapparat og demokratiske institusjoner som fungerer, så klarer vi ikke å nå det grønne skiftet. Og det er kanskje en debatt som, i Norge tar vi det litt for gitt, det er ikke noe som tyder på at norske demokratier skal falle med det første, men det er jo saker som er mye mer sårbare i mange andre land.

[Sofie] Hva er det som må til, tror du, for at vi skal få til disse gode løsningene?

[Benedicte] Et enkelt svar er dialog, og vi må lytte til hverandre, og det er det man prøver å få til, og det er jo kjempevanskelig, men man er rett og slett nødt til å sette seg ned sammen, og se på om, **og det tenker jeg på begge, på alle, parter i konflikten**, vi må innse at vi er på en måte på kanten av stupet, at nå må vi se hva det er vi kan gi, og hva det er vi er nødt til å forsvare. For dogmatisme tror jeg vi må bare bli ferdig med når det gjelder vår livsstil, men også faktisk noen urfolk må gi opp kanskje noen kvadratmeter for at vi skal få det til. Men selvfølgelig så må man ta vare på helheten oppe i det hele, så kunnskap, tenker jeg også, er kjempeviktig.

[Sofie] Heisan, her var det litt vanskelige ord. Det er kanskje ikke alle som vet hva dogmatisme er?

[Benedicte] Dogmatisme, altså at man har noen ting man ikke vil **fire** på, at man har én tanke. Det var sikkert en veldig dårlig forklaring, håper ikke filosofene hører på oss nå. Men vi er nødt til å gi og ta her, tror jeg, på alle sider. Og så tror jeg faktisk ikke det finnes en løsning på alle konflikter. Det er så mye lokal kontekst her, og man må sette seg ned og skjønne, lære om den lokale konteksten, høre på folk, og så komme frem til en eller annen løsning i de ulike tilfellene.

[Sofie] Ja, og høre på folket. Aktivister, hva slags rolle spiller de, tenker du?

[Benedicte] Altså, aktivist er jo egentlig veldig mye forskjellig. Det kan være en mapuche-leder, som selvfølgelig er aktivist, men også en lokal representant som er fra området. Det er veldig viktig for at ulike saker skal bli hørt. Og så har du en annen nivå av aktivister, som er mer internasjonale aktivister, som støtter ulike grupper her og der. Det er klart at det er viktig for å fremme de sakene. Jeg synes jo også av og til det bidrar til at sakene blir fremstilt veldig ensidig. Fordi sånne lokale konflikter er ofte veldig komplekse. Det er ikke alle mapuchene som har det samme synet. Det er ikke alle urfolk som mener det samme. Og når støynivået blir veldig hørt, så er det på en måte bare én stemme som høres. Og internasjonale aktivister har kanskje en liten tendens til å bidra til det. Men vi er absolutt helt avhengige av det, fordi det er mange saker som ville gått under radaren, hvis ikke man hadde hatt i hug av aktivister.

[Sofie] I 1987 leverte daværende statsminister Gro Harlem Brundtland FN-rapporten "Vår felles fremtid", som blant annet sier at energiforbruket i rike land er for høyt, og at dagens behov ikke må gå på bekostning av fremtidige generasjoner. Altså en bærekraftig utvikling. Hvordan henger det grønne skiftet sammen med utvikling?

[Benedicte] Det er mange måter å definere utvikling på. Han har satt så mange bindestreker at man ikke aner hva det betyr til slutt. Men jeg tenker utvikling i utgangspunktet er økonomisk vekst, modernisering og teknologisk oppgradering, som sammen skal være med på å lage bedre liv for menneskene på et eller annet vis. Man kan si at hele den miljøkatastrofen vi er en del av nå, henger sammen med utvikling. Det er fordi man har skapt utvikling, og utvikling innebærer å underlegge seg naturen på en eller annen måte for å gjøre livene lengre og mer behagelige for menneskene. Så er det masse debatt nå om, kan vi tenke oss utvikling uten at det øker klimautslipp, og uten at vi øker ødeleggelsene av naturen, og overforbruket av naturressurser. Det er den store debatten nå egentlig. Den står mellom de som snakker om en grønn utvikling, eller økologisk modernisering, og de som snakker om nedvekst eller miljørettferdighet. Mellom der er det sikkert veldig mange ulike nyanser. Men jeg opplever litt i vår del av verden at utvikling og miljødebatten, som har pågått siden Brundtland-rapporten, og egentlig siden den "Vekstens grenser" kom i 1972, den har gått gjennom forskjellige faser. Nå har vi på en måte endelig skjønt at vi må gjøre noe med vår livsstil. Det er ikke bare å sende opp penger og grave en brønn i Afrika. Vi må gjøre noe med oss, og det er veldig bra. Men samtidig føler jeg at vi begynner å glemme litt at det er ganske mange som ikke har nok mat. Det er mange som ikke har rent vann. Det er mange som trenger utvikling. De trenger en oppgradering for å ha gode liv. Det opplever jeg at den begynner å drukne litt i debatten. Det er den store skillen i masse, med alle miljøforhandlinger, klimaforhandlingene i forhandlinger, om å forsvaret av naturmangfold. Det er en kjempestor debatt. Men jeg tror at vi i Vesten, nå snakker jeg for meg selv og mine kolleger og studenter, vi er også influert av et tankegås som sier at det er ikke bare at vi har brukt opp naturressursene, vi har på en måte dominert debatten med vår måte å tenke på, og det er en form for å kolonisere andre deler av verden, fordi vi presser på alle vår moderniseringstankegang. Vi må tenke på en ny måte. Det er også bra at vi er litt mer ydmyke. Men det kan jo også føre til at vi tenker «Oi, vi har sluttet. Vi skal prøve å ikke dominere dere. Vi skal passe på at vi ikke bruker alt for mye naturressurser. Vi skal resirkulere.» Og så plutselig kommer det noen ledere i Afrika og Latin-Amerika som sier «Nå skal vi satse knallhardt på økonomisk vekst og industrialisering. Hva skal vi si da? Skal vi da si at vi har sluttet å dominere dere? Nå må dere slutte å tenke sånn.» Det er masse konflikter der. Og jeg tenker litt av utfordringen er å skape et eller annet, at man kan komme til et eller annet felles narrativ. Fortelling, en historie som innebærer en form på fremskritt. Og at livene til mange kan forbedres. Og samtidig ikke gjøre økonomisk vekst som det eneste målet. Og det er ikke så veldig enkelt. For jeg tror jeg har til gode å høre en presidentkandidat love at han skal skape mindre økonomisk vekst når han eller hun kommer til makten. Så det er jo et politisk spørsmål også, dette her.

[Sofie] Men apropos miljørettferdighet. Hvordan ser man på bærekraftsmålene og det grønne skiftet i u-land?

[Benedicte] Ja, det er veldig interessant at du bruker begrepet u-land nå. Fordi jeg gikk på såkalt u-land-studie på 90-tallet og da lærte vi at det har vi sluttet å bruke for det er litt sånn nedlatende. Men det er jo ikke bare du som gjør det. Det er å komme tilbake på grunn av denne konflikten mellom nord og sør.

[Sofie] Hva skal man kalle det da?

[Benedicte] Det er så vanskelig. Vi finner på alle mulige måter å late som vi ikke sier u-land. Så det er ikke så trivelig. Men det er jo en veldig... Det er en gruppe av land som er veldig forskjellige. Kina er jo offisielt sett et u-land i klimaforhandlinger. Og de har virkelig omfavnet bærekraftsmålene som en plattform for å også ta lederskap internasjonalt, men videreføre utvikling i alle fasetter og samtidig redusere klimautslipp. Jeg vil jo si at det med beskyttelse av naturmangfold, selv om Kina var faktisk leder av den siste konferansen, det er jo mye lenger ned på agendaen i Kina. Men det er jo heller

ikke helt tilfeldig at det ikke finnes noen bærekraftsmål om demokrati. Det er vel også delvis fordi at Kina omfavnet dem sterkt, men også påvirket hvordan de ble utformet. Men så har det jo andre land i... Altså mye mindre fattigere land, som ser på dette som en mulighet kanskje til å tiltrekke seg mer bistand og investeringer til en utvikling som ikke er så veldig forskjellig fra den de så for seg for mange år siden. Og så har du andre land igjen. I Latin-Amerika har du flere av de store pionerne når det gjelder det grønne skiftet. Costa Rica er en av dem. Der har man jo allerede oppnådd nullvisjonen, som vi har sett langt inn i fremtiden. Og flere andre som har veldig ambisiøse klima- og miljømål, og som tar dette veldig seriøst og jobber systematisk i forhold til det. Vi derimot har jo nesten glemt bærekraftsmålene.

[Sofie] Nå må jeg stille et ganske stort spørsmål her. Kan vi klare å få til et grønt skifte, få folk ut av fattigdom samtidig som vi tar vare på menneskerettigheter?

[Benedicte] Jeg kan ikke si at jeg er sånn kjempeoptimistisk akkurat nå, men jeg tror det går. Jeg tror det er mulig. Og jeg tror det krever at vi tenker helt nytt om vårt forbruk. At vi prøver å se hva vi gjør her i sammenheng med hva som skjer ute i verden hele tiden. Vi får jo dryppvis nyheter om lass med søppel i den chilenske ørkenen, fordi det er så stor overproduksjon av klær, og barnarbeid i Kongo på grunn av **koboldproduksjon**. Følge med på hvordan ting henger sammen, og tenke hele tiden at vi er ikke en liten øy her oppe. Vi er en del av både en stor global kapitalistisk økonomi og et økologisk system, og selvfølgelig er vi en del av den samme atmosfæren. Så tenk globalt hele tiden. Hvis vi klarer på et eller annet vis å gjøre det, så tror jeg det er mulig. Og være pragmatiske, og tenke også at ... Jeg har gitt opp tanken på å komme med den store utviklings- og miljøteorien, eller til og med begrepet, som skal gjelde for alle steder, men finne gode løsninger lokalt, og tenke globalt.

[Sofie] Men er det bærekraftsmålene som er det beste verktøy, eller virkemidlet vårt?

[Benedicte] Det har jo ikke vist seg som et veldig godt verktøy.

[Sofie] Nei.

[Benedicte] Det har jo ikke det, fordi vi er jo langt unna nå-målene, og de som har kanskje omfavnet bærekraftsmålene mest, det er faktisk næringslivet, fordi det er veldig tydelig, og du kan sette på hjemmesiden de, vi støtter bærekraftsmål nummer 14. Og så har det bidra til det de kaller cherry-picking, altså at man tar det som ligger nærmest, og så sier man kanskje ikke noe om hvordan man bidrar negativt til et annet mål. Jeg synes Telenors kampanje var litt interessant, fordi de la vekk på at de bidro til reduksjon av ulikhet, som er et bærekraftsmål, ved at de skaffet billig tilgang til telekommunikasjon til også fattige områder. Bra. Men hvis du ser på forskningen, på hva som fører til nedgang i ulikhet, så tror jeg ikke en eneste forsker har peket på tilgang til telekommunikasjon, selv om det kanskje sikkert er bra i mange tilfeller. Da har du jo helt andre prosesser, som handler om økte skatter og fordeling over skattesedlene, og økte lønninger. Jeg har aldri sett Telenor, uten å henge ut det selskapet på noe som helst vis altså, vise at de har forfektet økte lønninger der de er. Og så skal vi huske på at dette er lansert i FN-systemet. Hele FN, lærte jeg nylig av lederen for Oslo Governance Center fra UNDP, at hele budsjettet til hele FN, inkludert alle organisasjonene, alle fredsbevarende styrker, det er omtrent like stort som NAV sitt budsjett. Og da kan vi jo faktisk tenke oss, altså NAV har jo mye penger, det er ikke det, men da er det kanskje ikke så vanskelig å forstå at vi ikke forbedrer verden på alle punkt, på grunn av en prosess som har gått i det systemet. Bærekraftsmålene kan jo være nyttig, hvis det blir omfavnet av stater og næringsliv og sivilsamfunn og alle oss andre. Men bare ved å være skrevet på et papir i en organisasjon som egentlig ikke er så voldsomt mektig, det blir jo ikke forbedringer bare av det.

[Sofie] Hvordan kan man nå bærekraftsmålene raskere da?

[Benedicte] Det handler jo rett og slett om prioriteringer. Og så er det jo det som jeg føler mangler litt i den debatten om bergkravsmålene, det er jo nettopp prioriteringer mellom dem. Det sier man jo fint lite om. Men hvis jeg da skal stille meg i skoene til en nyvalgt president i et land i Latin-Amerika, bare helt tilfeldig å si Ecuador, som har mange fattige i byene, som har stemmerett selvfølgelig, og så har de en landsbygd der man har produsert olje i stor stil, og i noe mindre grad så er det gruvedrift. Hvis jeg skal fortest mulig nå flest bærekraftsmål, så kommer jeg til makten og så kjører jeg i gang oljeproduksjonen midt i regnskogen og dundrer i vei med litt gruvedrift i tillegg for å fordele penger til skoler, helse, alle målene som vil både sikre at jeg kanskje blir gjenvalgt, folk kommer til å heie på meg, jeg blir populær, og vi når faktisk et flertall av bærekraftsmålene, samtidig som vi ødelegger klima og natur. Et veldig sårbart naturmangfold inne i Amazonas. For å ta en veldig enkel dilemma, der vil valget for de fleste være ganske klart. Presidenter i Ecuador har jo faktisk ikke gjort det, de har jo faktisk foreslått måter å la oljen ligge i Amazonas, på tross at de vil skaffe mindre penger inn i statskassa. Men samtidig har de fått store lån fra Kina som skal tilbakebetales i olje, så de er ganske bunnet på en del områder. Det er mange veldig store dilemmaer, og bærekraftsmålene gjør jo ikke så mye for å hjelpe til å prioritere mellom de ulike målene, og derfor gjør det dilemmaene mindre vanskelig å løse.

[Sofie] Så det ene går på bekostning av det andre, det høres nesten umulig ut å få til alle målene uten at det må gå på bekostning av noe annet?

[Benedicte] Ja, fordi de fleste opererer med knappe ressurser på et eller annet vis, om det er penger eller jordområder, eller om det er vann eller naturmangfold, eller det er knappe ressurser, og derfor må man prioritere. Og der synes jeg jo ikke, altså bærekraftsmålene handler jo ikke om det. Det handler om å prøve å styre ved å sette mål, det har man beskrevet dem som. Og det har jo noe for seg, men det har ikke vist seg noe sånn spesielt effektivt, heller ikke i å mobilisere ressurser fra de rike landene. Det er nok andre mekanismer som har vært mer effektive.

[Sofie] For det er jo ikke bindene, det er jo bare mål.

[Benedicte] Ja, det er målsetninger.

[Sofie] Så det burde egentlig hete bærekrafts plikter?

[Benedicte] Ja, bærekrafts plikter, det kunne man jo innføre.

[Sofie] Men, hva gir da troen på at vi er på rett vei?

[Benedicte] Altså bare det at vi sitter og har denne samtalen, at det er det man diskuterer over, det er jo faktisk, det er ikke helt innafor lenger. Og det er ikke lenge siden det var innafor å planlegge en shoppingtur til Kina. Nå har det kanskje vært umulig av mange grunner.

[Sofie] Kina? Jeg tenkte mer London.

[Benedicte] Ja, London. Men jeg har da hørt om shoppingturer til Kina for noen år siden også. Det var før pandemien selvfølgelig. Men London, eller, altså det kommer ganske fort reaksjoner hvis noen, i hvert fall i mitt miljø, og også blant ungdommer. Det er ikke helt legitimt lenger. Så det er noen ting som skjer. Og så er det jo stadig, det er såpass mange som jobber med dette her, innenfor så mange tunge, store institusjoner. Og tunge land. Så du ser jo USA har en kjempe budsjett, nytt budsjett som også er geopolitisk motivert, men for å gjøre deres bedrifter i stand til å takle det grønne skiftet, så er jeg jo hele tiden redd for at det er naturmangfoldet som kommer til å tape. Jeg synes jeg ser i så mange debatter at vi begynner, vi er midt i en klimakrise og en naturkrise, og så begynner man å diskutere, og så blir det ikke sagt ett ord til om naturkrisen. Det er veldig typisk. Så

jeg er litt bekymret for at det blir tapende, men det er også i ferd med å bli en mye større bevissthet rundt det da. Så det er mange grunner til optimisme også.

[Outro] Denne podkasten er fra Universitetet i Oslo ved ansvarlig produsent Arild Blomkvist. Programleder er Sofie Frøysaa. Produsent hos Både Og er Haakon Lange, og klipper er Olav Nedberge. Hvis du likte denne podkasten, vil jeg anbefale Sofie Kupper Norge, hvor Sofie Frøysaa inntar rollen som diktator, og gjennom seks episoder finner oppskriften på å kuppe Norge. Her hører du forskere og gjester snakke om et vidt spekter av temaer og viktige samfunns spørsmål.